

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

RENATA BURA
Kraków

MIĘDZY PIEKŁEM A NIEBEM –
JĘZYKOWY OBRAZ WIARY
W GÓRNOŁUŻYCKICH PRZYSŁOWIACH

Łużyckie przysłowia budzą zainteresowanie wielu lingwistów oraz badaczy kultury łużyckiej. Jedną z pierwszych osób, która podjęła badania łużyckich paremii, była I. Gardoš. Zajęła się ona przede wszystkim tematyką przysłów, wyróżniając kręgi tematyczne, wśród których nie zabrakło również miejsca na kwestię wiary i religii (por. Gardoš 1966, 1967, 1976, 1979, 1982). Obecnie od wielu już lat systematyczne badania problematyki łużyckich przysłów prowadzi S. Hose (= Hozyna), pracownik Instytutu Serbołużyckiego w Budziszynie. Jest ona autorką licznych opracowań teoretycznych, a także leksykonu przysłów łużyckich (1966). Z innych prac o charakterze przyczynkowym warto wymienić artykuły I. Cechosz (1997), A. Żochowskiej (1997), M. Kowalczyka (1999) oraz R. Burej (2012), a z wcześniejszych P. Nedy (1961/62).

Przysłowia należą do tego rodzaju twórczości ludowej, która w sposób niezwykle wyrazny i bezpośredni odzwierciedla wszelkie istotne problemy ludzkie. Wyrażają one poglądy ludu na życie i otaczający go świat. Wśród poruszanych tematów ważne miejsce zajmuje kwestia wiary. Górnołużyckie przysłowia również ten problem odzwierciedlają. Ważne stają się tu nie tylko takie skrajne wartości, jak piekło i niebo, diabeł i Bóg, ale także kwestia sumienia, dobrych lub złych uczynków oraz stosunku do bliźniego.

I. Gardoš (1967: 26) zauważa, iż pewna część przysłów łużyckich o tej tematyce została najpewniej upowszechniona bądź bezpośrednio z ambony kościelnej, bądź powstała na gruncie szerzącej się wśród narodu łużyckiego religijności. Uważa, że spora ich część została spopularyzowana w okresie pietyzmu, który odegrał na Łużycach ogromną rolę w rozwoju piśmiennictwa.

Celem niniejszego opracowania jest pokazanie obrazu wiary Łużyczan wyłaniającego się z górnołużyckich przysłów odnoszących się do piekła i nieba. Materiał wyekscerpowano ze zbioru przysłów Jana Radyserba-Wjeli *Příslova a příslovne hrónčka a wusłowa Hornjołužiskich Serbow* z roku 1902, w wydaniu opracowanym przez Gerharda Wirtha, które ukazało się w 1997 roku w Budziszynie. Tom zawiera wraz z dodatkami 9126 przysłów. Dla potrzeb niniejszego opracowania zgromadzono i zanalizowano 66 paremii.

W wymiarze religijnym niebo jest siedzibą Boga oraz aniołów i dusz zbawionych, miejscem szczęśliwości (Kopaliński 2003: 829–830; Kopaliński 2006: 250–251). Jest też celem, do którego człowiek dąży i które jest nagrodą za dobre życie na ziemi. Piekło jest zaś miejscem przebywania dusz zmarłych skazanych na wieczne potępienie oraz odrzuconych aniołów, karą za popełnione za życia grzechy, miejscem wiecznych mąk (Kopaliński 2003: 954).

Utrwalone w górnołużyckich przysłowiaach wyobrażenie nieba i piekła odpowiada w sensie etycznym dwóm przeciwstawnym biegunom, jakimi są dobro i zło. Są to jednak przeciwieństwa silnie ze sobą powiązane, stanowiące „parę zintegrowanych przeciwieństw” (Bartmiński 2009: 143), por. *Mudrosć je z njebjes, a z hele je lesć* (Mądrość pochodzi z niebios, z piekła zaś podstęp). A odejście od jednej wartości oznacza wejście w sferę drugiej, por. *Wot Boha wotstup – do hele zastup* (Odejście od Boga – wejście do piekła). Jak pisze Bartmiński (2009:144): „Ostatecznie kontrastowanie nieba i piekła staje się funkcją podstawowego wartościowania etycznego w kategoriach dobry / zły i nagrody i kary, miejsca pobytu zbawionych i potępionych, szczęścia i mąk wiecznych”. Wartościowanie nieba jest – podobnie jak w tradycji polskiej (por. Bartmiński, Niebrzegowska 1996: 85) – najwyższe. Niebo symbolizuje m.in. radość i szczęście, por. *W njebjesach wječnu njeđzelu swjeća* (W niebie świętuje się wieczną niedzielę), wsparcie i pomoc, por. *Hdyž ruku k njebjesam wupřestrješ, přimnje će Bóh byknjez za nju* (Kiedy wyciągniesz rękę do nieba, chwyci cię za nią miłosierny Bóg); *Nadźija do njebjes hlada* (Nadzieja spogląda w niebo), a także najwyższe wartości moralne, por. *Čestne je to, štož w njebjesach swjeći a jandželjo česća* (Prawe jest to, co w niebiosach święci i aniołowie czczą). Podążanie zaś drogą Bożą zasługuje na niebo, hołdowanie diabłu – na piekło, por. *Boža sćežka runu smuhu do njebjes dže* (Boża droga prowadzi wprost do nieba); *Štož čertej dobrotu čini, temu wón zaplaći z helu* (Kto diabłu czyni dobro, temu on piekłem zapłaci).

W zebranych przysłowiaach pojawiają się również prawdy o charakterze ogólnym, odzwierciedlające ludzką naturę, por. *Njebyle-li hrěchi, njebyła smjerć ani hela* (Gdyby nie było grzechów, nie byłoby śmierci ani piekła); *Swědomje móže być njebjeski raj a móže być hela* (Sumienie może być niebiańskim rajem, ale też piekłem); *Štož do njebjes pluwa, tón samemu sebi mjezwoci pluwa* (Kto opluwa niebo, ten opluwa własną twarz).

Łużyczanie przede wszystkim wierzą jednak, iż wobec Boga wszyscy jesteśmy równi, zarówno jeśli chodzi o nagrodę w niebie, jak i karę w piekle. Potwierdza to wiele przysłów, por. *Zemjan do njebjes bliže nima hač robočan* (Szlachcic nie ma do nieba bliżej niż poddany); *W njebjesach cyrkej za knježich žanych stwičkow (łożow) wosebje nima* (W niebie Kościół nie ma dla panów żadnych szczególnych pokoi (łóżek)); *Hdyž je wšo knježe, je hela tež knježa* (Jeśli wszystko należy do panów, to również piekło); *Hela knježich a njeknježich do jednoh džěriska tyka* (Piekło panów i nie panów do jednej dziury wsadza); *Swět ma za knježich hinaše jastwa hač za lud, hela ma za wšech jenajku džěru* (Świat ma dla panów inne więzienia niż dla ludu, piekło ma dla wszystkich jednakową dziurę). W tych przysłowiaach widzimy też losy i doświadczenie małego, uciskanego narodu. Pośrednio poznajemy nierówności społeczne panujące na wsiach łużyckich. Szczególnie mocno jest tu krytykowany feudalny pan (por. Hozyna 1993: 57). Jak stwierdzają P. Nedo (1961/62: 16) oraz I. Gardoš (1967: 25), lud używał tematyki biblijnej jako uzasadnienia dla swoich skarg i żądań społecznych. Ich zdaniem przysłowia te – biorąc pod uwagę dużą

rolę i autorytet Biblii – miały ogromne znaczenie dla wzmocnienia samoświadomości Łużyczan i ducha walki narodu łużyckiego.

Przysłowie *Što budžeš rjec, hdyž teho w njebjesach zetkaš, kohož sy do hele tamal* (Co powiesz, kiedy w niebie spotkasz tego, którego posłałeś do piekła) uczy, że ocenę tego, kto załuguje na niebo, należy pozostawić Bogu. U Boga bowiem to najwyższej postawieni zostaną poniżeni, por. *Na swěće wulki a w njebjesach małki* (Na świecie wielki, a w niebie mały).

Z pewnością na niebo nie można sobie zasłużyć majątkiem, co metaforycznie wyrażają przysłowia: *Ze złotym klučom zwotewrješ wšudžom wšě durje, jenož njebjeske nic* (Złotym kluczem otworzysz wszędzie wszystkie bramy, ale nie bramy niebios); *Złoty kluč do wšitkich durjow dže, jeno do njebjeskich nic* (Złoty klucz pasuje do wszystkich bram, tylko do bram niebios nie); *Za złoto přindžeš do wšitkich duri, jenož do njebjeskich nic* (Za złoto można przejść przez wszystkie bramy, ale nie przez bramy niebios). Przeciwnie, zbytne przywiązanie do dóbr doczesnych prowadzić może raczej do piekła, por. *Złočane mětki će snano do hele sčahnu* (Złote mienie może cię ściągnąć do piekła); *Pjenjezy su helske pasle* (Pieniądze są piekielną pułapką), choć zależy to od samego człowieka, por. *Pjenjezy jenych do hele čahnu a druhich na božu sćežku* (Pieniądze jednych ciągną do piekła, a innych na Bożą drogę).

W górnołużyckich przysłowiaach wyraźnie określa się, kto i za co zasługuje na niebo bądź skazany powinien zostać na męki piekielne. I tak na niebo zasługują ludzie pobożni, praktykujący i szczerze się modlący, por. *Cyrkwinske durje su do njebjes wrota* (Drzwi kościoła są bramą do nieba); *Nabožni maja njebjesa w duši* (Pobożni mają niebiosa w duszy); *Nutrna modlitwa – wotamka njebjesa* (Modlitwa w skupieniu otwiera niebios). Ponadto ludzie pokornego serca, por. *Smilna wutroba sej wočinja njebjeske durje* (Łagodne serce otwiera bramy nieba).

Do osiągnięcia nieba nie wystarczy jednak sama modlitwa czy dobre uczynki, por. *Sama pobožna modlitwa do njebjes njepomha* (Sama pobożna modlitwa do nieba nie pomoże); *Samo najlěpše počinki njestwarja do njebja rěbl* (Nawet najlepsze uczynki/największa cnota nie stworzą drabiny do nieba). Ważne jest, by ofiara czy dar dane były chętnie i szczerze, nieważna jest natomiast ich wielkość, por. *Hdyž chudy chudom něšto da, so swjeći w njebju zraduja* (Kiedy biedny biednemu coś da, cieszą się święci w niebie); *Rady dar – je k njebju twar* (Chętnie dana ofiara/dar jest budową w niebie), *Smilny dar – je k njebju twar* (Łagodna/delikatna ofiara/dar jest budową w niebie). U Boga jest więc inaczej niż u ludzi, gdzie niewielka ofiara szybko zostaje zapomniana, por. *Bórže so smilny dar z pomjatka zhubi kaž tučalka z njebja* (Szybko delikatna ofiara zniknie z pamięci jak tęcza z nieba).

Z zebranego materiału wynika, że na niebo nie zasługują ci, którzy nie umieją okazać skruchy i grzeszą pychą, por. *Spowědź bjez rozkaća – do njebjes wobara* (Spowiedź bez skruchy uniemożliwia wejście do nieba); *Horda wutroba swětej a njebjesam smjerdži* (Zarozumiałe serce światu i niebiosom śmierdzi)¹. Przysłowia wyraźnie pokazują natomiast, że Łużycanie wierzą, iż droga do nieba prowadzi przez cierpienie, por. *Horjo k pokuće wodźi*

¹ Por. też: *Hordosć je čerta z jandžela sčinila* (Pycha diabła z anioła uczyniła); *Bóh sebi njeda do njebjes nutř hladać; to Babylonski tórm wuči* (Bóg nie pozwala sobie do nieba zaglądać; tego uczy Wieża Babilońska).

a z pokuty do njebjes horje (Cierpienie prowadzi do pokuty, a z pokuty do nieba); *Křiž wučí, so na zemju klakać a woči k njebjesam zběhać* (Krzyż uczy klękać na ziemi i oczy ku niebiosom wznosić); *Přez křiwdy a křiže džeš njebjesam bliže* (Przez krzywdy i krzyże bliżej nam do nieba); *Na puću do njebjes dyrbiš so z černjemi bědźić* (Na drodze do nieba musisz się męczyć z cierniami) oraz *Wjetši je křiž, a wótršo wutroba do njebjes woła* (Im większy jest krzyż/cierpienie, tym głośniejsze serce woła do nieba) i *Křiž so lóžko njese, hdyž je wěra sylna* (Krzyż się lekko niesie, kiedy wiara silna).

Równie wyraźnie określone zostały grzechy, za które trafić można do piekła. Według Łużyczan są to:

przeklinanie, por. *Hdžež sakruja, zwoni tón z hele won duch* (Gdzie się przeklina, tam dzwoni duch piekła); *Zakliwar wukliwa sebi helu* (Przeklinający wyklina sobie piekło);

kłamstwo, por. *Łžě je čert z hele do paradiza přinješ* (Kłamstwa przyniósł diabeł z piekła do raju); *Z kóždej lžu sy kročel bliže k heli* (Z każdym kłamstwem jest się o krok bliżej piekła); *Štóz lhaje, tón kradnje – a do hele padnje* (Kto kłamie, ten kradnie i do piekła wpadnie);

pijaństwo, por. *Na palencu so do hele pluwa* (Na gorzałce się do piekła płynie); *Palenc je tróštar z hele* (Gorzałka jest pocieszycielką z piekła);

złe traktowanie starych ludzi, por. *Štóz starym pari, budže so w heli palić* (Kto starych popędza, ten będzie się w piekle smażyć); *Na starych borki – su z hele won storki* (Złośliwości w stosunku do starszych są kuksańcami/podszeptami z piekła);

lichwa, por. *Z lichowarjemi hori čert helu* (Lichwiarzami diabeł ogrzewa piekło);

skąpstwo, por. *Skupak sej na puć do hele hłohoncy sadža* (Skąpiec sadi sobie na drodze do piekła głóg);

fałsz, por. *Falšna duša - do hele słuša* (Fałszywa dusza do piekła należy);

wojna, por. *Hdyž so wójna zapala, djaboł heli přitwarja* (Kiedy wojna się roznieca, diabeł piekło rozbudowuje); *Hdyž so k wójnje mróci, zły duch k heli přitwarja* (Kiedy zanosi się na wojnę, zły duch piekło rozbudowuje);

nieumiejętność wybaczenia bliźniemu, por. *Winikej wodaš, abo sej do hele podaš* (Albo przebaczysz winowajcy, albo zasłużysz na piekło);

obłuda księży, por. *Puć k heli je z nopow – wot ludarskich popow* (Droga do piekła jest wybrukowana czaszkami obłudnych klech);

niesprawiedliwość panów, por. *Knježa njeprawda budže so w heli z płomjenjom palić* (Niesprawiedliwość panów będzie się w płomieniach piekła palić).

Ponadto pojawia się strach i ostrzeżenia przed piekłem jako miejscem, z którego nie ma powrotu, por. *Ze zemskeho jastwa so wulamać hodži, ale z helskeho nanihdy nic* (Z ziemskiego więzienia można się wydostać, ale z piekielnego nigdy przenigdy); *Z helskimi durjemi chodži so nutř, ale nic won* (Przez piekielne wrota się wchodzi, ale nie wychodzi).

Obraz wiary Łużyczan widziany przez pryzmat wizji piekła i nieba utrwalonej w górnolużyckich przysłowiach przedstawia się dość interesująco. Z jednej bowiem strony potwierdza stereotypowe wyobrażenie nieba i piekła jako przestrzeni pomiędzy dwoma przeciwstawnymi biegunami, jakimi są dobro i zło. Niebo jest wartością najwyższą i miejscem nagrody za cierpienie na ziemi, natomiast piekło jest miejscem kary za popełnione grzechy, miejscem, z którego nie ma powrotu. Ponadto bardzo wyraźnie pokazuje, iż zasady moralne są jasno określone i wiążą się ściśle z nauką Kościoła. Z drugiej strony, pozwala poznać stosunki społeczne panujące na wsiach lużyckich w minionych stuleciach.

Jednocześnie z zebranego materiału odnoszącego się do wyobrażenia piekła i nieba wyłania się obraz Łużyczanina jako człowieka, którego wyróżnia moralna wrażliwość oraz określony system wartości (por. Hozyna 1993: 55).

Bibliografia

- Bartmiński J., 2009, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin.
- Bartmiński J., Niebrzegowska S., 1996, *Niebo*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Tom 1, Kosmos 1. *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, koncepcja całości i red. J. Bartmiński; zastępca red. S. Niebrzegowska, Lublin, s. 85–118.
- Bartmiński J., Niewiadomski D., 1999, *Podziemie*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Tom 1, Kosmos 2. *Ziemia, woda, podziemie*, koncepcja całości i red. J. Bartmiński; zastępca red. S. Niebrzegowska, Lublin, s. 465–481.
- Bura R., 2012, *Sorb self-stereotypes of the Sorb in Upper Sorbian proverbs*, „*Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*” 129, Kraków, s. 49–60.
- Cechosz I., 1997, *O niektórych łużyckich przysłowiaach rodzinnych*, „*Zeszyty Łużyckie*” 20: „Tradycje łużyckiego ludu”, s. 63–67.
- Gardoš I., 1966, *Die Stoffbereiche der sorbischen Sprichwörter*, „*Lětopis*” C 9, s. 74–93.
- Gardoš I., 1967, *Studien zu Inhalt und Thematik der sorbischen Sprichwörter*, „*Lětopis*” C 10, s. 3–48.
- Gardoš I., 1976, *Überlegungen zu einem „Lexikon sorbischer Sprichwörter“*, „*Lětopis*” C 19, s. 56–64.
- Gardoš I., 1979, *Betrachtung zur sprachlichen Gestaltung der obersorbischen Sprichwörter*, „*Lětopis*” C 22, s. 64–75.
- Gardoš I., 1982, *Studien zu Inhalt und Thematik des niedersorbischen Sprichwortgutes*, „*Lětopis*” A 29, s. 46–83.
- Hose S., 1996, *Serbski přisłowny leksikon – Sorbisches Sprichwörterlexikon*, Bautzen.
- Hozyna S., 1993, *O przysłowiaach łużyckich*, „*Zeszyty Łużyckie*” 8: „Kalejdoskop łużycki”, s. 48–59.
- Kopaliński W., 2003, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- Kopaliński W., 2006, *Słownik symboli*, Warszawa.
- Kowalczyk M., 1999, *O źródłach łużyckich przysłów w Mudrosloví F. L. Čelakowskiego*, „*Zeszyty Łużyckie*” 28: „Łużyczanin, ich tożsamość narodowa, język, folklor i zwyczaje”, s. 73–77.
- Nedo P., 1961/62, *K prašenjam socjalneho wobsaha serbskich přisłowow*, „*Lětopis*” C 5, s. 1–18.
- Radyserb-Wjela J., 1997, *Přisłowa a přisłowne hrónčka a wusłowa Hornjołužiskich Serbow / Sorbische Sprichwörter, sprichwörtliche Redensarten und Wendungen. Zběrał a zhromadźil Jan Radyserb-Wjela. Za nowowudaće zestajał a přenjesł Gerhard Wirth*, Bautzen.
- Żochowska A., 1997, *Wybrane przysłowia zachodniosłowiańskie dotyczące losu, szczęścia, biedy i innych spraw*, „*Zeszyty Łużyckie*” 20: „Tradycje łużyckiego ludu”, s. 68–73.

RENATA BURA

Between Heaven and Hell – a Linguistic Picture of Faith in the Upper Lusatian Proverbs

Summary

Proverbs express the opinions of the populace on life and the surrounding world. The question of faith occupies an important place among the commented topics. The picture of faith of Lusatians – as seen through the prism of the vision of heaven and hell preserved in the Upper Lusatian proverbs – seems to be quite interesting. On the one hand, it confirms stereotypical conceptions of heaven and hell as a space between two opposite poles which are good and evil. Heaven is the supreme value and the place of reward for suffering on earth, whereas hell is the place of punishment for the committed sins, the place from which there is no return. Moreover, the proverbs show distinctly that moral principles are clearly determined and closely linked with the teachings of the Church. On the other hand, they allow one to become acquainted with social relationships prevailing in the Lusatian countryside in the bygone centuries.

Keywords: Upper Lusatian language, Upper Lusatian paremiology, picture of Lusatian faith, stereotype of heaven and hell